

НАРОДНІ НАЗВИ ДИТЯЧИХ ХВОРОБ В УКРАЇНСЬКИХ ГОВІРКАХ БУКОВИНИ

Ольга Стрижаковська. Народні назви дитячих хвороб в українських говірках Буковини.

Стаття присвячена дослідженню медичної лексики українських діалектів Буковини у зіставленні з літературними назвами. Запропоновано аналіз структури і семантики народної медичної лексики у назвах дитячих хвороб, який включає етнолінгвістичні аспекти дослідження.

Ключові слова: народні назви, Буковина, семантика слова, народна медична лексика, українські діалекти .

Ольга Стрижаковская. Народные наименования детских заболеваний в украинских говорах Буковины.

В статье исследуется медицинская лексика украинских диалектов Буковины в сопоставлении с литературными наименованиями. Дается анализ структуры и семантики народной медицинской лексики в наименованиях детских заболеваний, который включает этнолингвистические аспекты исследования.

Ключевые слова: народные наименования, Буковина, семантика слова, народная медицинская лексика, украинские диалекты.

Olga Stryzhakovska. Folk names of infectious diseases of ukrainian dialects of Bukovyna.

This article is dedicated to the research (investigation) of medical lexics of Ukrainian dialects of Bukovyna in comparison to literary names. Thesis analyses the composition, and structure of semantics of the folk medicine lexics the names of infectious diseases namely. It includes ethnolinguistic observations.

Key words: folk names of diseases, Bukovyna, semantics of the word, folk medical lexics, Ukrainian dialects.

Вивчення буковинських говірок, в яких збереглося чимало відмінностей від літературної мови, залишається одним з актуальних завдань української діалектології. Серед недостатньо досліджених тематичних груп лексики особливий науковий інтерес становлять спеціальні лексеми на позначення назв хвороб. Своєрідною особливістю цієї лексики є те, що в ній відбито різноманітні зміни в живому мовленні її носіїв, простежується її давність і найтісніший зв'язок з життям народу, його історією. Багато з цих назв історично і семантично співвідносні не тільки в межах певної групи говорів чи окремої мови, але і в межах споріднених і навіть неспоріднених мов.

Попри те, що діалектні назви хвороб окремих ареалів досліджені (Я.Ю. Вакалюк – Прикарпаття [4] , В.М. Баденкова – Північне Причорномор'я [1], В. М. Мойсієнко – Полісся [9], А. А. Берестова – Слобожанщина [2]), народні назви хвороб на Буковині ще не були предметом комплексного діалектологічного вивчення. Є тільки невеликі тези доповіді на науковій конференції В.А. Прокопенко „Назви хвороб, способів їх лікування та лікувальних установ у буковинських говірках” [11], спеціально присвячені зазначеній проблемі, та несистемна фіксація окремих буковинських діалектних назв хвороб у лексикографічних джерелах.

Лексика народної медицини в буковинських говірках розвивалась в умовах довготривалого територіального відриву Північної Буковини від основного масиву українських земель і жорстокого національного та політичного гніту з боку австрійських і румунських колонізаторів. Ці обставини обмежували вплив норм загальноукраїнської літературної мови на буковинські говірки і створювали умови для виникнення і збереження в них значної кількості діалектних відмінностей.

Актуальність дослідження зумовлена важливістю для мовознавства даних про склад структурно-семантичні, етимологічні, словотвірні характеристики та особливості функціонування лексики на позначення захворювань у буковинських говірках і відсутністю спеціальних лінгвістичних досліджень місцевих назв хвороб, поширених на Буковині.

Пропоноване дослідження, присвячене вивченню лексики народних назв хвороб у буковинських говірках, є першим в українському мовознавстві, оскільки ця група лексем ще не була об'єктом спеціального вивчення.

Актуальність дослідження зумовлена також розвитком сучасного медичного терміноворення, необхідністю вивчення сучасного стану народного термінотворення та залучення найпоширеніших народних назв хвороб до реєстру медичних термінів.

Метою нашої статті є комплексний аналіз лексики народної медицини, зафіксованої у буковинських говірках, зокрема тематичної групи назв дитячих хвороб.

Для досягнення мети ми поставили перед собою завдання пояснити значення медичних номенів, простежити межі їх поширення, дослідити походження лексики, окремі фонетичні та словотвірні особливості.

Для збору матеріалу був розроблений спеціальний питальник. Наша програма містила вісімнадцять питань, на які пропонувалося декілька можливих відповідей. Передбачалося функціонування й інших назв.

У нагоді нам стала і картотека „Словника буковинських говірок” та сам словник, що вийшов друком у 2005 р. [СБГ]. У передмові цього видання відомий діалектолог П. Гриценко відзначив, що буковинські говірки – це „один з архаїчних і поліінформативних українських діалектів” [8]. Він також зазначив важливість видання „Словника...”, який, на його думку, є „найповнішим джерелом знань про лексику і семантику цих говірок, водночас – і про своєрідну локальну культуру буковинців. Це якісно нова спроба репрезентації великого за обсягом цінного мовного та етнокультурного матеріалу” [8]. Багатовікове іноземне панування на території Буковини турецьких, австрійських та румунських загарбників не могло не позначитися на формуванні української літературної мови на цій території, сприяло поширенню діалектів [8].

До дослідження були залучені матеріали медичних словників (від найдавніших – (П. Адаменка (Могилів-Подільський, 1917), М. Галина (Прага, 1926) та ін.) до найповнішого двотомного „Українсько-латинсько-англійського медичного тлумачного словника” (Львів, 1995), а також загальномовних словників Б. Грінченка, В. Даля, етимологічного словника української мови та тлумачного 11-томного „Словника української мови”.

Стаття написана на основі матеріалів, зібраних у сімдесяти населених пунктах Чернівецької області.

Ми ставимо за мету описати народні назви таких відомих у науковій медицині дитячих хвороб, як *пліснявка, діатез, паротит, коклюш, кір, скарлатина та хвороблива плаксивість у дітей.*

Семема (*грибкова хвороба, яка викликає появу білих плям на слизовій оболонці ротової порожнини (звичайно у немовлят)*) у буковинських говірках репрезентована назвами:

'молочниця (Банилів, Берегомет, Черногузи Вижн.; Коровія, Луковиця, Михайлівка, Поляна, Станівці Глиб.; Онут, Прилипче, Репужинці, Шубранець Заст.; Грушівці, Іванівці, Комарів Кельм.; Витилівка, Лужани, Мамаївці Кіцм.; Бисків, Плоска, Розтоки Пут.; Панка, Тисовець, Череш Стор.; Колінківці, Круглик, Рашків Хот.);

'молочниця (Горошівці, Шубранець, Юрківці Заст.; Витилівка, Ошихліби, Ревне Кіцм.; Банилів, Іспас, Карапчів, Коритне Вижн.; Ст. Вовчинець, Кам'янка, Коровія Глиб.; Заволока, Костинці, Панка, Тисовець, Череш Стор.);

папті'шор (Заволока, Костинці Стор.; Луковиця, Михайлівка Глиб.; Байраки, Банчени Герц.);

'пліснявка (Ошихліби, Ревне, Ставчани Кіцм.; Луковиця, Поляна, Станівці, Чагор Глиб.; В. Кучурів, Заволока, Костинці, Панка Стор.; Репужинці, Чуньків, Шубранець, Юрківці Заст.; Клішківці, Зарожани, Круглик, Рашків Хот.; Вітрянка, Сербичани, Шебутинці, Романківці Сок.);

'пліснівка (Клішківці, Зарожани, Круглик, Рашків Хот.; Михальча, Панка, Заволока, Костинці Стор.; Вітрянка, Сербичани, Шебутинці, Романківці Сок.).

Назва *'молочниця* (фонетичний варіант *молочниця*) для дитячого грибкового захворювання вживається в інших говорах, пор. *молочниця(і)*, *'молошниця(і)* - у південно-західних (Вакал., 70); *молочніца, молочниця, 'молошниця* у північних (ННМ, 72); *молочниця* у південно-східних (СЛФВ, 211). Свого часу номінація *'молочниця* розглядалась як офіційний медичний термін для дитячої грибкової хвороби (див. РУСПШ, 198; Книп., 45). Паралелями до неї в інших мовах є рос. *молочниця* (Даль, II, 334; РУС, I, 686); біл. *молочніца* (ТСБМ, III, 97). Як зазначила Я. Вакалюк, „*моло(ш)ниця(і)* утворена від прикметникової основи *молочний* за допомогою суфікса *-иця*; мотивом для надання такої назви, очевидно, було те, що при цій хворобі слизові оболонки рота покриваються білим (тобто кольору молока) нальотом” (Вакал., 71). Лексема *молочниця* на позначення дитячого грибкового захворювання є омонімічним утворенням щодо номінації *молочниця* для маститу.

Номінація *'пліснявка*, фонетичний варіант *'пліснівка* ґрунтується на подібності білих плям на слизовій оболонці ротової порожнини при захворюванні до плісені. Дослідники назв хвороб засвідчують зазначену номінацію в загальноукраїнському ареалі (див. *'пліснявка* (Вакал., 70); *пліснявка* (СЛФВ, 291), пор. також *пліснявиця* (СЛФВ, 291); *плеснявка, плесневка, плеснівка, плесньовка, плісньовка* та *плесневіца* (ННМ, 72). В лексикографічних джерелах *пліснявка* як медична назва подається з другої половини ХІХ ст. (див. Желех., II, 1, 659; СУМГ, III, 196; МС, 15; Галин, 16, 256; ПСМТ, 36, 52; Книп., 45). Як медичний термін назва *пліснявка* утвердився в українській

літературній мові (див.: УРС, III, 452; СУМ, IV, 587). Такої ж чи подібної структури медичні назви відомі іншим слов'янським мовам, пор. рос. *плесневица* (РУС, II, 464); пол. *pleśniawka* (ПУС, II, 173).

У буковинських говірках, які межують із румунською мовою, засвідчено вузьколокальну діалектну назву для пліснявки *пантішор*, що є запозиченням із румунської мови.

Нормативний медичний термін *діатез* (що означає схильність організму до деяких захворювань, а у дітей раннього віку до шкірних висипів) у буковинських говірках номінується так:

'висипка (Онуг, Чуньків Заст.; Витилівка, Ошихліби, Ревне Кіцм.);

'вісна (Вартиківці, Грушівці, Комарів Кельм.; Горбова, Дяківці Герц.);

'оспа (Вартиківці, Іванівці Кельм.; Байраки, Годинівка Герц.);

діа'тез (Грушівці, Іванівці, Комарів Кельм.; Годинівка, Дяківці Герц.);

золо'туха (Костичани, Щербинці Нов.);

'рофія (Ст. Вовчинець, Михайлівка, Чагор Глиб.);

'рохія (В. Кучурів, Тисовець, Череш. Панка Стор.);

го'стец – (Михайлівна, Чагор Глиб.; Іванівні, Комарів Кельм. Вашківці Сок.).

Назва *'висипка* має прозору внутрішню форму, вона пов'язана з дієсловом *висипати*, поширена в діалектах, що репрезентують усі наріччя української мови (див.: *ви(і)сипка* (Вакал., 72); *висипка*, *вісипка*, *вусіпка* (ННМ, 75-76); *висипка*, *висип* (СЛФВ, 57). Українські лексикографічні джерела фіксують номен *висипка* як назву захворювання з другої половини XIX ст. – див. Желех., I, 86; СУМГ, I, 185; МС, 9; Гамен, 272; ПСМТ, 74; Из., 96. Лексема *висипка* в українській літературній мові закріпилася як медичний термін – див. УРС, I, 187; СУМ, I, 483; пор. також рос. *высыпушка* (Даль, I, 318), *высыпка* (РУС, I, 222); біл. *высыпка* (ТСБМ, I, 584); пол. *wysypka* (ПУС, II, ч.2, 397).

Номінації *'вісна*, *'оспа* на зазначене поняття перенесені за зовнішньою подібністю симптомів захворювання на віспу і висипку (пор. найменування віспи висипкою у поліських говірках (ННМ, 76). Таке перенесення назви *вісна* на висипку відзначено також у суміжних говірках Прикарпаття (Вакал., 73).

Діа'тез – офіційний медичний термін, в буковинських говірках вживається передовсім на означення шкірних висипів у дітей. В говіркове мовлення ввійшов недавно, оскільки навіть у літературній мові репрезентований лиш новішими словниками (див.: СУМ, II, 296; ВТССУМ, 226) як медичний термін – інтернаціоналізм, пор. рос. *диатез* (РУС, I, 290); біл. *дыятэз* (ТСБМ, II, 228); англ. *diathesis* (ВУАС, 154); рум. *diateză* (СУР, 113) та ін.; запозичення з грецької мови: *διάθεσις* ('схильність') (СІС, 221).

Назва *золо'туха* для висипів поширена, крім буковинських, в інших говірках, пор. Вакал., 72; СЛФВ, 156; ННМ, 42. Як розмовна назва збереглася в нормативній мові, фіксується низкою словників, зокрема ПСМТ, 24; Книп., 364; УРС, II, 261; СУМ, III, 683; ВТССУМ, 382; пор. також рос. *золотуха* (РУС, I, 463); біл. *залатуха* (ТСБМ, II, 336). Як зазначають етимологи, *золо'туха* – утворення від *золотий* у значенні 'жовтий', 'золотистий'; основою мотивації послужили специфічні виділення жовтого забарвлення, які супроводжують висип (ЕСУМ, II, 276).

Номен *'рофія*, *'рохія* для висипки, що вживаються здебільшого в буковинських говірках, які межують із румунською мовою, є запозиченням із румунської мови, і пов'язані з румунським *rufa* ('сорочка', 'білизна', 'ганчір'я) (Вакал., 130).

Ще однією назвою для діатезу в буковинських говірках є *гостец*, яку подає також словник буковинських говірок: *гостец* мед. 2. Діатез. Не знати від чого вісіпав такий *гос'тец* (СБГ, 75). Можна припустити, що як і у випадку з ревматизмом, назва виникла від *гість* як табуїстична з метою задобрити хворобу "Прагнення «задобрити» усяку хворобу було настільки сильним і дійовим, що табуїстичну назву *гостець* одночасно одержало кілька небезпечних хвороб, яким властиві ревматичні болі, чиряки, рани на тілі" [9].

Семему 'запалення привушної слинної залози у людини та свійських тварин' у досліджуваних говірках репрезентовано номенами:

'свинка (Вашківці, Сербичани, Шебутинці Сок.; Вартиківці, Грушівці Кельм.; Зарожани, Клішківці Хот.; Михальча, Череш, Панка Стор.; Ст. Вовчинець, Луковиця Глиб.; Щербинці Нов.; Витилівка, Ошихліби, Мамаївці, Лужани Кіцм.; Кам'янка, Михайлівка Глиб.; Іспас, Коритне, Банилів Вижн.; Байраки, Банчени, Горбова Герц.; Шепіт, Стебні, Бисків, Плоска Пут.);

'свінка (Карапчів Вижн.; Витилівка Кіцм.);

паро'тит (Комарів, Ленківці Кельм.; Лужани, Мамаївці Кіцм.; Банилів, Вовчинець, Берегомет Вижн.; Костичани, Магала Нов.);

паро'тїт (Клішківці, Зарожани Хот.);
за'вали (Горошівці, Онут, Заст.; Круглик Хот.; Магала, Рідківці Нов.; Луковиця, Михайлівка Глиб.; Банилів, Коритне Вижн.; Байраки, Дяківці Герц.; Щербинці Нов.; М. Дихтинець, Розтоки Пут.);
за'валки (Сербичани, Шебутинці, Романківці Сок.; Вартиківці, Грушівці Кельм.; Чагор, Кам'янка Глиб.; Зарожани, Клішківці Хот.; Берегомет, Іспас, Коритне, Вовчинець Вижн.);
за'вушниця (Ошихліби, Ревне, Витилівка, Ставчани, Кіцм.; Прилипче, Репужинці Заст.; Вашківці, Сербичани Сок.; Михальча, Панка, Тисовець, Череш Стор.);
'задавка (Витилівка, Лужани, Ревне Кіцм.; Онут, Чуньків, Шубранець Заст.; В. Кучурів, Заволока, Костинці Стор.; Плоска, Стебні Пут.);
за'лози (Карапчів, Берегомет Вижн.; Клішківці, Круглик Хот.; Іванівці, Ленківці, Комарів Кельм.).

Назва паротиту '*свинка* фонетичний варіант '*свінка* в буковинських говірках найбільш поширена серед інших. Відома вона й іншим діалектам української мови, її фіксують спеціальні дослідження назв хвороб у діалектах (див. Вакал., 73; СЛФВ, 347). Номен '*свинка* в описуваному значенні подають лексикографічні джерела з початку ХХ ст. (див. МС, 15; РУСІШ, 416; Галин, 199; ПСМТ, 67). З часом устійнюється як нормативна назва паротиту в літературній мові, пор.: УРС, V, 268; СУМ, IX, 71; ВТССУМ, 1106. Лексичними паралелями до неї є рос. *свинка* (РУС, III, 246); біл. *свінка* (ТСБМ, V, кн. 1, 91); пол. *świnka* (ПРС, 627).

Найменування '*свинка* для паротиту зумовлено зовнішнім виглядом опухлої шиї хворого, воно є похідним утворенням від *свиня* (ЕСУМ, V, 190).

Досить поширеною на Буковині є також назва *завали* і спільнокоренева номінація *за'валки*. Ця назва не обмежується зазначеним ареалом, пор. *за'вали*, *за'валки* ('паротит' (Вакал., 73); *завали*, *завалки* ('свинка' (Janow, 277); *завалки* ('те саме, що паротит' (СЛФВ, 119); *завалкі* ('паротит' (ННМ, 81). *За'вали*, *за'валки* – похідні утворення від *завалити*: опухи ніби “завалюють” горло (ЕСУМ, II, 216).

Номен *за'вушниця* має прозору внутрішню форму, вказує на локалізацію захворювання – запалення привушної слинної залози. Назву *завушниця* для паротиту засвідчено в інших говірках (див.: Вакал., 74; ГГ, 73; СГГБ, 72; СЛФВ, 120, 139). В українських лексикографічних джерелах лексема фіксується від початку ХХ ст. (див.: СУМГ, II, 22; МС, 15; УРСІ, 252); пор. також утворення подібної структури *привушниця* (МНПХС, 8; Галин, 199; ПСМТ, 67; *коловушниця* (ПСМТ, 24). Номінація *завушниця* в описуваному значенні стала нормативною в сучасній українській літературній мові, пор.: УРС, II, 24; РУС, I, 441; СУМ, III, 63; ВТССУМ, 287. Лексичними паралелями до *завушниця* є рос. *заушница* (РУС, I, 441); біл. *заўшніца* (ТСБМ, II, 404); чес. *průušnice* (Travn., 1288); сер. *заушине*, *заушнице*, *заушници* (СХРС, 148).

Назва '*задавка* на позначення паротиту є похідним утворенням від *задавити*. Мотивація ґрунтується на ознаках захворювання, під час якого хворий відчуває, ніби в горлі щось давить. З таким значенням її засвідчено в говірках Івано-Франківщини (Вакал., 74), Кіровоградщини (СЛФВ, 122). На Буковині назву '*задавка* вживають і для скарлатини за подібністю симптомів захворювання.

Номінація *за'лози* для паротиту появилася унаслідок перенесення назви органу, враженого хворобою, на саму хворобу (запалення привушних слинних залоз). Номен *за'лози* з таким значенням фіксують у різних говорах української мови спеціальні дослідження народних назв хвороб (див.: *залози* (Вакал., 75); *залози* (СЛФВ, 129); *залози*, *зелезі* (ННМ, 81).

Назва *паро'тїт*, чи фонетичний варіант *паро'тїт* є результатом абсорбції буковинськими говірками офіційного медичного терміна, що вживається в деяких мовах, пор.: *паротит* (РУС, II, 369); рум. *parotidej*, *parotidita* (РРС, 247) та ін.; походить від грецьких компонентів *пара* ('біля') та *ωτός* ('вухо') (СІС, 498, 503).

Назва '*коклюш* – (гостра інфекційна, переважно дитяча хвороба, яка характеризується приступами конвульсійного кашлю), на описуваній території домінується так:

'коклюш (Оршівці Кіцм.; Чуньків Заст.);
кок'люш (Михайлівка Глиб.; Вовчинець Вижн.; Колінківці Хот.);
'коклиш (Топорівці Нов.);
'кокліш (Банчени Герц.; Прилипче Заст.; Ст. Вовчинець Глиб.);
'коклуш (Костинці, Тисовець Стор.; Комарів, Іванівці Кельм.);
каш'люк (Вартиківці, Грушівці Кельм.; Шишківці, Лужани, Мамаївці Кіцм.; Шубранець, Чуньків, Горошівці Заст.);
каш'ляк, *киш'ляк* (Дяківці, Годинівка Герц.);
'куклюх (Чорногузи Вижн.; Рашків, Шилівці Хот.);

'кашиль (Прилипче, Репужинці Заст.; Колінківці Хот.; Витилівка, Ревне Кіцм.);
'хевкані ()

ма'гярський 'кашель (Луковиця, Кам'янка Глиб.);
ос'лячий 'кашель (Зарожани, Клішківці Хот.).

Крім нормативної назви 'коклюш, на Буковині засвідчено також низку її фонетичних варіантів, зокрема 'куклиш, 'куклиш, 'куклуш, 'куклюх. Подібні ряди фонетично видозміненої літературної номінації відзначено у інших говорах, які репрезентують усі наріччя української мови, пор.: *коклюш, коклич* (Вакал., 75); *коклич, коклюс, коключ, коключі* (ННМ, 90), *коклуш, коколич* (Баден., 120); *коключ, коклюшиця, коклюшка* (СЛФВ, 177). В українських друкованих джерелах лексема 'коклюш фіксується з другої половини XIX ст. (див. Желех., I, 338, 357; ПСМТ, 29; Книп., 308). Лексичними паралелями є рос. *коклюш* (Даль, II, 135); біл. *коклюш* (ТСБМ, II, 707); пол. *koklusz* (ПУС, I, 419). Лексему 'коклюш запозичено з французької мови (в українську мову, очевидно, за посередництвом польської); фр. *cogue'luche* 'коклюш' (ЕСУМ, II, 503).

Для 'коклюшу в буковинських говірках визначено і назву 'кашиль, перенесену з назви судорожних, напружених видихів із хрипінням і шумом на підставі подібності симптомів захворювання. В ряді говірок номінація *кашель* для коклюшу вживається із означенням *ос'лячий* або *ма'гярський*, пор. засвідчене Я. Вакалюк *самарський кашель* на позначення коклюшу на Закарпатті (Вакал., 76).

Спільнокореневі лексеми 'кашлюк, *ка'шляк, ки'шляк* з таким же значенням є утвореннями з суфіксами *-ук, -ак* від дієслова *кашляти*. Вони, як і інші деривати від дієслова *кашляти* для коклюшу, маючи прозору внутрішню форму, адже захворювання супроводжується своєрідним спазматичним кашлем, поширені в інших діалектах української мови (див.: *кашлюк* (Вакал., 76); *кашлюк, кашлик* (Баден., 120); *кашлюк, кашліца, кашлічка* (СЛФВ, 170); *кашлюк* (ННМ, 27). Номінацію коклюшу *кашлюк* подають загальнономовні й спеціальні словники від другої половини XIX ст. (див.: Желех., I, 338; СУМГ, II, 228; МС, 19; МНПХС, 9; ПСМТ, 29; Книп., 308). Ця назва хвороби устійнилася як паралельна до запозиченої з французької мови, нормативна в сучасній українській літературній мові (див.: УРС, II, 319; СУМ, IV, 125; ВТССУМ, 422).

Номінація 'хевкані, що вживається в буковинських говірках на позначення коклюшу, - вузьколокальна назва, в інших говірках не засвідчена. *Хевкані* - похідне утворення від діалектного дієслова *хевкати* 'кашляти', поширеного в буковинських говірках, пор. *хевкати* 'кашляти': *Зима далеко, а я відтипер хевкаю* (СБГ, 610).

Заразна дитяча хвороба *кір*, що супроводжується висипом, запаленням дихальних шляхів, слизової оболонки очей, ротової порожнини та гарячкою в буковинських говірках позначається лексемами:

'корь (Луковиця, Карапчів, Ст. Вовчинець Глиб.; Рідківці, Магала, Костичани Нов.; Заволока, Костинці Стор.);

'кор (Ставчани, Мамаївці, Лужани Кіцм.; Михальча, Панка Стор.);

'корі (Панка, Заволока Стор.; Банчени Герц.; Ленківці Кельм.);

'кир (Шубранець, Чуньків Заст.; Шишківці, Мамаївці, Витилівка, Ставчани Кіцм.; Михальча, Тисовець Стор.; Вартиківці, Грушівці Кельм.; Плоска, Шепіт, Стебні Пут.; Вовчинець, Банилів Вижн.; Репужинці, Прилипче Заст.);

крас'нуха (Репужинці Заст.; Костинці Стор.; Байраки Герц.);

'вісипка (Горошівці Заст.; Іванівці, Ленківці Кельм.);

'висипка (Комарів, Грушівці Кельм.; Тисовець, Череш Стор.);

'сипка (Костинці, Череш Стор.; Круглик, Рашків Хот.; Ревне, Ставчани Кіцм.);

'сип (Михальча Стор.; Клішківці, Зарожани Хот.; Стебні Пут.; Рідківці Нов.; Мамаївці, Лужани, Ошихліби Кіцм.);

'осипка (Онуг Заст.; Комарів, Грушівці Кельм.; Карапчів, Іспас Вижн.).

Поряд із нормативною назвою *кір*, засвідченою майже у всіх районах Чернівецької області, зафіксовано ще ряд інших номінацій. Це передовсім фонетично видозмінені назви *корь, кор, корі, кир*. *Кір* і його фонетичні варіанти відомі різним говорам української мови (див.: *кір, кир, тір* (Вакал., 76-77); *кір, кор, корь* (Баден., 118-119); *кір, кор* (СЛФВ, 175, 180); *коір, коир, коер, коур, кур, куір, куор* (ННМ, 76). Лексичними паралелями для лексеми *кір* є рос. *корь* (Даль, II, 171); пол. *kur* (ПУС, I, 480). В українських загальнономовних і спеціальних словниках *кір* фіксується з другої половини XIX ст. (див.: Желех., I, 346; МС, 19; МНПХС, 32; Галин, 165; ПСМТ, 30; Книп., 252; УРС, II, 336; СУМ, IV, 168). *Кір* сягає праслов'янського *корь*, що пов'язано з *kora* 'тверда оболонка (передусім – дерева);

шкаралупа; шкірка¹ (ЕСУМ, III, 9); сучасне українське *кора*; мотивація ґрунтується на тому, що шкіра хворої дитини лущиться (ЕСУМ, II, 449).

Зовнішня ознака, якою супроводиться захворювання на кір, – яскраво виражений висип на шкірі, спричинила появу ряду номінацій, що є похідними утвореннями від дієслова *висипати*: (*сипати*): *вісипка*, *висипка*, *осипка*, *сип*. Назву *висипка* для кору засвідчено й у інших говорах української мови (див.: Вакал., 78; СЛФВ, 57; Баден., 119); пор. також *сипка*, *сип* (Баден., 119), а також *сип*, *сипка*, *висипка*, *вісипка*, *вусіпка* на позначення висипу від переохолодження тіла у поліських говірках (ННМ, 75). Назви з коренем *сип* – для різних висипів на шкірі в тому числі й пов'язаних із кором, трапляються в інших слов'янських мовах (див. зокрема: рос. *высыпушка* (Даль, I, 318); рос. діал. *осыть* (НОС, вып.7, 37); вл. *суранісу* (HSRS, 312). Так само зовнішня ознака вже самого висипу – червонуватий колір – лежить в основі мотивувальної ознаки для найменування дитячої хвороби вірусного характеру краснухи, або червоної висипки. Ця назва є запозиченням з російської мови (ЕСУМ, III, 78). У буковинських говірках спорадично для кору вживається назва *краснуха*, яка перенесена із назви власне краснухи, червоної висипки на основі подібності симптомів захворювання.

У говірках досліджуваної території на позначення переважно дитячого інфекційного захворювання, яке супроводжується високою температурою, червонуватим висипом на тілі та болем у горлі, яскравим почервонінням м'якого піднебіння і язичка, вживаються такі слова:

скарла'тина (Витилівка, Лужани, Ставчани Кіцм.; Плоска, Шепіт Пут; Михальча, Череш, Костинці Стор.; Дяківці Герц.; Топорівці, Щербинці, Магала Нов.; Вартиківці, Грушівці, Комарів, Іванівці Кельм.; Шубранець, Онут, Юрківці Заст.; Банилів, Берегомет, Іспас, Коритне, Чорногузи Вижн.; Кам'янка, Станівці, Чагор Глиб.);

скарла'тин (Зарожани, Клішківці, Колінківці, Круглик, Рашків, Шилівці, Ширівці Хот.; Сербичани, Шебутинці Сок.; Прилипче, Репужинці, Шубранець Заст.);

шкарля'тина (Вашківці, Вітрянка, Сербичани Сок.);

шкарля'тина (Витилівка, Лужани, Мамаївці, Ставчани Кіцм.);

шкарлі'тина (Заволока, Костинці, Михальча, Панка, Тисовець, Череш Стор.; Комарів, Іванівці Кельм.);

шкарле'тина (Бисків, М. Дихтинець, Плоска, Розтоки, Стебні, Шепіт Пут.; Банилів, Іспас, Коритне Вижн.);

'задавка (Вартиківці, Грушівці, Ленківці Кельм.; Горошівці, Онут, Чуньків, Юрківці Заст.; Михайлівка, Луковиця, Станівці Глиб.);

кра'снуха (Байраки, Банчени, Дяківці, Годинівка Герц.; Магала, Костичани Нов.; Клішківці, Зарожани Хот.).

Я.В. Вакалюк, досліджуючи народні назви хвороб Прикарпаття, щодо номінації *скарлатина* зазначила, що це, очевидно, недавня назва, бо словники Б. Грінченка, Є. Желехівського її не подають і вперше вона зафіксована УРС (Вакал., 78). Однак це помилкове твердження, бо вже словник Є. Желехівського його фіксує (див.: *шкарлятина* (Желех., II, ч. 2, 871). Фонетичний варіант *шкарлятина* подано у МС, 39; див. також *шкарлятина* (РУСІШ, 424); *шкарлятина* (Із., 938). Отже, в українському мовному просторі ця назва відома принаймні вже з другої половини XIX ст.

У буковинських говірках, крім нормативної загальноприйнятої і в офіційній медицині назви *скарла'тина*, поширені її фонетичні варіанти *скарла'тин*, *шкарля'тина*, *шкарля'тина*, *шкарле'тина*. Такі ж назви для зазначеного захворювання відомі й іншим суміжним і несуміжним діалектам, пор.: *скарлатина*, *скарятина*, *шкарлатина*, *шкарлітина*, *шкарлетина* (Вакал., 78); *скарлатина*, *скарлатіна* (СЛФВ, 356), *шкарлятина* (СГГБ, 187); *шкарлятіна* (СсБ, 235); *шкарлятина* (СсМ, 372).

Лексичними паралелями до *скарлатина* є рос. *скарлатина* (РУС, III, 282); біл. *шкарлятына* (ТСБМ, V, кн. 2, 365); пол. *szkarl*, *szkarlatyna* (ПУС, II, ч.2, 129); англ. *scarlatina* (ВУАС, 577); фр. *scarlatine* (), нім. *scharlach* (), рум. *scarlatina* (СУР, 429) та ін. Цей інтернаціональний термін запозичено з пізньюлатинської мови через італійське або французьке посередництво; пізньюлатинське (*tebris*) *scarlatina* 'пурпурова (гарячка)'; назва, спричинена червоним кольором висипу на тілі хворого скарлатиною (ЕСУМ, V, 266). Варіанти з початковим *ш* і м'яким *л'* в говірках, в т.ч. й буковинських, появились за посередництва польської мови.

Назва *'задавка* для позначення скарлатини зумовлена тим, що вражене хворобою горло опухає, ніби здавлює, що заважає дихати. Такими ж симптомами зумовлена омонімічна назва *задавка* для паротиту. І в одному, і в другому випадках назва *задавка* є похідним утворенням від дієслова *задавити*. Така номінативна модель досить продуктивна в найменуванні хвороб в народі, пор.:

задавка ('те саме, що зоб'), ('те саме, що паротит') (СЛФВ, 122); задавка ('дифтерит') (ЛЛ, 222; Желех., I, 421); задавка ('свинка') (Баден., 131).

Червонуватий висип на тіл хворого на скарлатину зумовив назву *краснуха*, яка на позначення скарлатини вживається також у сусідніх говірках Прикарпаття (див.: Вакал., 79). Очевидно, ця назва перенесена на скарлатину, як і на кір, з назви червоної висипки на ґрунті подібності симптомів захворювання.

На позначення *хворобливої плаксивості у дітей* молодшого віку, передовсім уночі, на Буковині вживаються назви:

пла'чі (Бисків, Плоска, Розтоки Пут.; В.Кучурів, Костинці, Михальча, Панка Стор.; Банилів, Берегомет, Іспас, Карапчів Вижн.);

плак'сивиці (Вашківці, Вітрянка, Романківці Сок.; Зарожани, Клішківці, Круглик, Рашків Хот.; Вартиківці, Грушівці, Ленківці, Комарів Кельм.);

'бабиці (Горошівці, Онут, Репужинці Заст.; Витилівка. Лужани, Мамаївці, Ошихліби Кіцм.);

ніч'ниця (Байраки. Годинівка, Горбова Герц.; Михайлівка, Станівці, Чагор Глиб.; Костичани, Магала, Щербинці Нов.);

син'ці (Чуноків, Шубранець, Юрківці Заст.; Ошихліби, Ревне, Ставчани Кіцм.; Іспас, Карапчів, Коритне, Черногузи Вижн.).

'хмигавка (Плоска, Розтоки Пут.; Банилів, Іспас, Карапчів Вижн.).

Назва *плачі* не потребує якихось особливих пояснень, це власне семантична спеціалізація віддієслівного деривата *плач* у формі множини; вказує на те, що хвора дитина весь час плаче. Таку ж назву засвідчено в суміжних говірках Прикарпаття (Вакал., 131).

Плач ('те саме, що плаксивці') відзначено на Кіровоградщині (СЛФВ, 290), як і *плачі* з таким же значенням (СЛФВ, 291).

З дієсловом *плакати* пов'язана інша словотвірна номінація хворобливої плаксивості у дітей – *плаксивці*, що поширена в інших говорах української мови, пор.: *плаксивці* (Вакал., 130); *плаксивці*, *плаксивіці*, *плакси* (ННМ, 73); *плаксивиця*, *плаксивці*, *плаксивиці* (СЛФВ, 290). В українських словниках назва *плаксивиці* фіксується з другої половини XIX ст. (див.: Желех., II, ч.1, 656; *плаксивиці* (СУМГ, III, 191). Як розмовне слово *плаксивиці* устійнилося в сучасній українській мові, пор.: *плаксивиці* (СУМ, VI, 560; ВТССУМ, 793).

Номінація хворобливої плаксивості у дітей *бабиці*, хоч і не має такого поширення в говорах, як попередня назва, бо, крім Буковини, відзначена ще на Прикарпатті (Вакал., 131), фіксується словниками другої половини XIX – початку XX ст. (див.: Желех., I, 7; СУМГ, I, 14).

В українській мові збереглася як локальна назва. Як припускає Я.Вакалюк, назва *бабиці* етимологічно пов'язана з *баба*. Підставою для такого припущення дослідниця вважає те, що *баби*-знахарки лікують хворобу примовлянням та іншими народними засобами (Вакал., 131).

Мотивування ще однієї назви хворобливої плаксивості у дітей – *нічниця*, засвідченої у буковинських говірках, ґрунтується на тому, що хвороба особливо виявляє себе вночі. Назва *нічниця* на позначення захворювання теж фіксується у словниках з другої половини XIX ст. (див.: Желех., II, ч. 1, 531; СУМГ, II, 568). Її фіксують діалектні й спеціальні словники народних назв хвороб, пор. *нічниця(я)*, ('безсонниця') (Janów, 141); *нічниця*, *нічниця* ('те саме, що плаксивці') (СЛФВ, 246); *ночки*, *нощниця* ('хворобливий стан немовляти, для якого характерні патологічна відсутність сну, постійні плач, хникання, вередування') (СЛФВ, 247); *нічниця*, *нощниця*, *нощниця*, *нічниця*, *нощниця*, *ничниця*, *нощниця* ('нічниця') (ННМ, 73), див. також Вакал., 131; Шух., 254.

Вузьколокальною номінацією для хворобливої плаксивості у дітей є назва *мигавка* неясної етимології. Ніде більше, крім буковинських говірок, її не засвідчено. Можливо, така назва пов'язана з дієсловом *хникати* ('плакати').

Отже, проаналізовані народні назви хвороб на Буковині засвідчують певну морфологічну і словотвірну здиференційованість, зумовлену, з одного боку, впливом суміжних мов, а з іншого – відсутністю чітких і стабільних контурів діалектної норми. Номінація назв хвороб відображає вузьколокальні особливості досліджуваного регіону, поєднує слов'янські і неслов'янські елементи, зумовлені поліетнічним складом населення Чернівецької області.

Список скорочень джерел

Вижн. – Вижицький район

Герц. – Герцаївський район

Глиб. – Глибоцький район
Заст. – Заставнівський район
Кельм. – Кельменецький район
Кіцм. – Кіцманський район
Нов. – Новоселицький район
Пуг. – Пугильський район
Сок. – Сокирянський район
Стор. – Сторожинецький район
Хот. – Хотинський район

Список скорочень лексикографічних праць

- Адаменко – Адаменко П. Медичинський словничок. Матеріал для української медичинської термінології. – Могиливі на Поділлі: Рідна Стріха, 1917. – 40 с.
- Баден. – Баденкова В. М. Лексика традиційної народної медицини в українських говірках Інгульсько-Бузького межиріччя / В.М. Баденкова // Дисертація на здобуття ученого ступеня кандидата філологічних наук. – Запоріжжя, 1999. – 191 с.
- БРС – Белорусско-русский словарь. – М.: Из-во иностр. национальных словарей, 1968. – 1048 с.
- БУС – Болгарсько-український словник // Упор. І. А. Стоянов, О. Р. Чмир. – К.: Наук. думка, 1988. – 780 с.
- Вакал. – Вакалюк Я. Ю. Лексика народної медицини українських говорів Прикарпаття (на матеріалах говорів Івано-Франківської обл.) / Я.Ю. Вакалюк // Дисертація на здобуття ученого ступеня канд. філол. наук. – Ужгород, 1974. – 182 с.
- ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови.
- Галин – Галин М. Медичний латинсько-український словник. – Прага, 1926.
- ГГ – Гуцульські говірки. Короткий словник / За ред. Я. Закревської. – Львів, 1997. – 232 с.
- Даль – Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4-х т. – М.: Рус. язык. – Т. I, 1978. – 699 с.; Т. II, 1979. – 779 с.; Т. III, 1980. – 555 с.; Т. IV, 1980. – 683 с.
- ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: В 7-и т. / Уклад. Р.В. Болдирев та ін.; Редкол. О.С. Мельничук та ін. – К.: Наук. думка. – Т. II, 1985. – 570 с.
- Желех. – Желехівський Є., Недільський С. Малорусконімецкий словарь / С. Желехівський, С. Недільський. – Т. I – II. – Львів, 1885 – 1886.
- Книп. – Книпович М. Б. Словник медичної термінології. Латинсько-українсько-російський. – К., 1948.
- ПРС – Польско-русский словарь / Р. Стыпула, Г. Ковалева. – 6-е изд. – М.: Рус. язык; Варшава, 1989. – 864 с.
- РРС – Румынско-русский словарь / Под редакцией Б.А. Андрианова, Д.Е. Михальчи. – М., 1953.
- РУС – Русско-украинский словарь: В 3-х т. – 3-е изд. – Т. I, 1987. – 848 с.; Т. II, 1988. – 924 с.; Т. III, 1988. – 823 с.
- СБГ – Словник буковинських говірок. – Чернівці: Рута, 2005. – 688 с.
- СХРС – Сербско-хорватско-русский словарь. – М.: Рус. язык, 1976. – 735 с.
- СУМГ – Словарь української мови / За ред. Б. Д. Грінченка. – К., 1907 – 1909.
- УРС – Українсько-російський словник: У 6-ти т. – К., 1953 – 1963.
- СУР – Словник українсько-румунський: 60000 слів / Укладач Лілія Ботлунг. – Чернівці: “Золоті литаври”, 2007. – 568 с.
- СУС – Словацько-український словник / П. Буганич. – Братислава: Словацьке педагогічне вид-во, 1985. – 688 с.
- СУМ – Словник української мови: В 11-ти т. – К.: Наук. думка, 1970 – 1980.
- СІС – Словник іншомовних слів / За ред. О.С. Мельничука. – 2-е вид. – Київ, 1985. – 968 с.
- УРС – Українсько-російський словник: У 6-ти т. – К., 1953 – 1963.
- SUP – 27. 28. Słownik ukraińsko-polski / За ред. S. Grabca, P. Zwolinskiego. – W., 1957.
- УРС – Українсько-російський словник. – К., 1953 – 1963.

Література

1. Баденкова В. М. Лексика традиційної народної медицини в українських говірках Інгульсько-Бузького межиріччя / В.М. Баденкова // Автореф. дис. ...канд. філол. наук. – Запоріжжя, 1999. – 20 с.
2. Берестова А. А. До проблеми вивчення народної медичної лексики центрально-слобожанських говорів / А.А. Берестова // Вісник Харківського університету. – Серія філологія. – Харків, 2000. – № 491. – С. 302-306.
3. Вакалюк Я. Ю. До вивчення народних назв хвороб на Прикарпатті / Я.Ю. Вакалюк // Мовознавство. – 1972. – № 1. – С. 28-31.
4. Вакалюк Я. Ю. Лексика народної медицини українських говорів Прикарпаття (на матеріалах говорів Івано-Франківської обл.) / Я.Ю. Вакалюк // Дисертація на здобуття ученого ступеня канд. філол. наук. – Ужгород, 1974. – 182 с.

5. Вакалюк Я. Ю. Лексика народної медицини українських говорів Прикарпаття (на матеріалах говорів Івано-Франківської обл.) / Я.Ю.Вакалюк // Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Ужгород, 1974. – 26 с.
6. Герман К. Ф. Взаємодія української літературної мови і територіальних діалектів на синтаксичному рівні (на матеріалі мови населення Північної Буковини) / К.Ф. Герман // Питання взаємодії української літературної мови і територіальних діалектів. – К.: Наук. думка, 1972. – С. 93-98.
7. Герман К. Ф. Українські говірки Північної Буковини / К.Ф.Герман. – Чернівці: Рута, 1995. – 391 с.
8. Гриценко П. Ю. Відкриваючи словник... / П.Ю. Гриценко // Словник буковинських говірок. – Чернівці: Рута, 2005. – С. 3 – 7.
9. Дидик-Меуш Г.М. Зміни топологічної структури слова внаслідок появи нового медичного значення (на основі пам'яток української мови XVI-XVIII ст.) // Вісник Харківського університету. – Серія філологія. – Харків, 2000. – № 491. – С. 302-309.
10. Мойсієнко В.М. Номінація в поліській народній медицині та лікувальній магії: Автореф. дис. ... канд. наук. – Київ, 1994. – 22 с.
11. Прокопенко В. А. Назви хвороб, способів їх лікування та лікувальних установ у буковинських говорах / В.А. Прокопенко // Матеріали XIX наук. конфер. Серія філол. наук.: тези доп. – Чернівці, 1963. – С. 6–7.